

מפתח כללי

ג	הקדמה
ד	בפתח
יא	מכתבי קודש
כז	הסכמות

שער העיונים

לט	ספר התניא
מז	"ספר של בינונים" ו"שער היחוד והאמונה"
נב	חשיבה 'תניאית'
נו	מציאות של התבטלות
סח	תהי צדיק! הבא את המשיח!
פב	הכתר והכבוד לחי עולמים
קב	הבינה ומקומה בחסידות חב"ד
קיב	נקודה בהיכלא
קכה	בינה ומעשה
קלג	ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה
קמו	משיח בא בהיסח הדעת

שער ההערות

קנה	ספר של בינונים
שעו	שער היחוד והאמונה
תטז	אגרת התשובה
תלו	אגרת הקדש
תקז	קונטרס אחרון

הוספה

תקכג	לקט מותניא בעניני מצוות והנהגות שיבין אדם לחברו
תקכז	מאמרים

ספר התניא

ספר היסוד של תורת חסידות חב"ד הוא ספר "לקוטי אמרים", שחובר על ידי מייסד חסידות חב"ד – אדמו"ר הזקן, רבי שניאור זלמן נ"ע. כיון שהוא פותח במלה "תניא" ("תניא בספ"ג דנידה משביעים אותו..."), הוא מכונה בשם "תניא".

ספר זה הוא למעשה הראשון מספרי החסידות המציג את שיטת הבעש"ט באופן מסודר ויסודי.

הדפסת הספר בפעם הראשונה הושלמה ביום כ' כסלו תקנ"ז, בבית הדפוס המפורסם של משפחת שפירא בסלאוויטא, ומאז יצא לאור במהדורות רבות מאוד. מהן – לפחות שבע עוד בחיי אדמו"ר הזקן.

המהדורות הראשונות כוללות את שני החלקים היסודיים בלבד של הספר, והם: "ספר של בינונים" (נ"ג פרקים) ו"שער היחוד והאמונה" (י"ב פרקים). הם נדפסו, לפי המסופר בהקדמת אדמו"ר הזקן, מתוך הכרח – כי התפשטו העתקות בכתב יד של הספר "בקרב כל אנ"ש", ומתוך ריבוי ההעתקות נפלו בו שיבושים רבים (לפי המקובל, היו גם מן ה"מתנגדים" ששיבשו בכוונה את ההעתקות והכניסו בהן תוכן זר ומנוגד לרוח היהדות). לכן הורה רבנו על הדפסתו המהירה של הספר בצורה מתוקנת ומדויקת.

במהדורת זאלקווי תקנ"ט, נוסף חלק שלישי בשם "אגרת התשובה". לחלק הזה יש נוסח ראשון ("מהדורא קמא") ונוסח אחרון ("מהדורא בתרא"). האחרון עובד, כנראה, אחרי כתיבת הנוסח הראשון. במהדורות תקנ"ט-תקס"ה נדפס הנוסח הראשון, ובמהדורות תקס"ו ואילך מופיע הנוסח האחרון.

במהדורת שקלאוו תקע"ד, שנדפסה אחר פטירתו של אדמו"ר הזקן, נוספו – בהוראת בניו – החלקים "אגרת הקודש" ו"קונטרס אחרון", ומאז הם מופיעים בכל המהדורות. כך נוצרה תבניתו העכשווית של ספר ה"תניא" המושלם, על חמשת החלקים: "ספר של בינונים", "שער היחוד והאמונה", "אגרת התשובה", "אגרת הקודש" ו"קונטרס אחרון".

*

החלק הראשון, "ספר של בינונים", דן ברובו בדרכם הראויה של הבינונים

בעבודת ה' (לאחר הגדרת מהותם של הצדיק, הרשע והבינוני) - כיצד יתגברו על ההפרעות הנפשיות הפנימיות ("נפש הבהמית") והחיצוניות למילוי תפקידם.

מטרתו המוצהרת של חלק זה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בנוסח "שער" הספר, היא להסביר את הנאמר בתורה: "כי קרוב אליך הדבר מאד, בפוך ובלבבך לעשותו". ממבט ראשון, יש קושי בהבנת הפסוק: וכי כה קל קיום כל תרי"ג המצוות ("קרוב מאוד")? הן המציאות מוכיחה, לכאורה, היפוכו של דבר!

הקושי גדול יותר, לאור מאמר רז"ל הידוע "אטו יראה מילתא זוטרתא היא?" (וכי יראת ה' - דבר קטן הוא?): אם על יראת ה' אמרו רז"ל שהיא בבחינת דבר גדול, כל שכן שאהבת ה' היא בבחינה כזו, והרי גם האהבה נמנית בין תרי"ג המצוות - כיצד נאמר אפוא על קיום המצוות שהוא "קרוב אליך מאד"?

יתר על כן: גם קיום שאר המצוות - המצוות המעשיות - אינו שלם בלעדי אהבת ה' (ויראתו), שהרי אין אדם עושה דבר לטובת רעהו אלא אם כן הוא אוהבו או ירא ממנו, וכשנעדרים רגשות אלו, הרי מהווה הדבר הוכחה שכוונתו אינה כלל לטובת רעהו, והוא הדבר - ב"יחסים" שבין אדם לקונו!

בסדר ברור, בהיר והגיוני, הולך אדמו"ר הזקן ומגולל בנ"ג פרקי הספר יריעה של עבודה ראויה לשמה, ובעיקר: מתאימה ו"קרובה" ל"בינונים". כל הנחה שלו, הן ביחס לתהליכים נפשיים והן ביחס לסדרי העבודה הנכונים, ניתנת תוך הנמקה וביסוס הגיוני איתן, בליווי הוכחות חזקות מפסקי תנ"ך ומאמרי רז"ל, באופן משכנע ויסודי.

פרקי הספר הראשונים (פרקים א-ג) מוקדשים להבהרת מעמדו של ה"בינוני". כיון שהספר מיוחד, כאמור, לבינונים - רואה רבנו חובה לעצמו להבהיר היטב את מהותם ודרגתם של ה"צדיק", ה"בינוני" וה"רשע", על דרגות המשנה המנויות בכל סוג מן הסוגים האמורים. כאן מעלה אדמו"ר הזקן חידושים מפתיעים ביותר בספרות המחשבה היהודית. נשמעים כאן רעיונות מקוריים ביותר - רעיונות החסידות בשטח זה - שאינם מובעים בצורה כה ברורה בספרות מחשבת היהדות למן חתימת התלמוד.

אחר כך בא פירוט הדרכים שצעידה בהן יכולה להוביל לכך שאכן יהיה "קרוב אליך הדבר" (ו"הדבר" כולל, כמוסבר, גם אהבת ה'). דרך אחת (פרקים

ידי"ז) היא באמצעות העובדה ש"המוח שליט על הלב בטבע תולדתו". עובדה זו, המשמשת יסוד לתורת המוחין של חב"ד בכללה, ניתנת אף היא כהנחה מבוססת, יחד עם הדרכים לניצול העובדה למען עשות "הדבר" – קרוב בפניך ובלבבך. הדרך השנייה (פרקים יח-כה) הנועדת למי שאין ביכולתו להשתמש בדרך הראשונה, מסתמכת על הביטוי "קרוב מאד", והיא, לכן, קלה יותר. יסודה בהנחה שבן ישראל אינו יכול, בטבעו, להיפרד מאלקות. אדמו"ר הזקן מפתח הנחה זו, מסביר ומראה את הדרך להשתמש בעובדה זו לשם חיזוק קיום המצוות. הצד השווה בשתי הדרכים (כמו בשאר הדרכים הבאות בהמשך הספר) הוא: התבוננות. הרי מן הקווים העיקריים המאפיינים את שיטת חב"ד הוא השימוש והניצול של כוחות החכמה, הבינה והדעת – לעבודת ה'. בפרק י"ב מוזכר כי שעת הכושר להגיע להישגים מוצלחים ע"י ההתבוננות היא – בעת התפלה.

אחר פירוט שתי הדרכים באה (בפרקים כו-לד) הוראת דרכים כיצד להתגבר על הפרעות חיצוניות, כגון: עצבות, עצלות, כעס, דאגה, הרהורי תאוות ודומיהן, וכן – כיצד לסגל תכונות ומצבים נפשיים הנחוצים לשלמות העבודה, כגון: שמחה, אהבת ישראל, ענוה וכדומה.

בפרקים לה-מ באה הסברה חב"דית יסודית ומעמיקה על מהותה של הנשמה; מהותן של המצוות המעשיות; היחס בין גוף המצוות לבין ההכרה והרגש שבקיומן, ועל תכלית בריאת העולם. כאן טמונות אבני היסוד של חסידות חב"ד בתחומים אלה – שהלכו והתפתחו בתורתם של נשיאי חב"ד לדורותיהם. בשישה פרקים אלה מוסבר הייחוד בתפקידו של הבינוני, שאינו מגרש את הרע אלא משתלט עליו מבחינה מעשית. כן מוצאים אנו בפרקים אלה את הקשר בין עבודת ה' בזמנינו להבאת הגאולה השלימה.

הפרקים מא-נג מוקדשים לדרכים שונות נוספות להשגת אהבת ה' ויראתו ולפירוט אמצעי התבוננות בגדולת ה'.

ל"ספר של בינונים" באה הקדמה מאלפת ביותר: "הקדמת המלקט". הספר נקרא, כאמור, בשם "לקוטי אמרים", מתוך הנחה שאין תוכן הספר אלא "מלוקט מפי ספרים ומפי סופרים קדושי עליון נ"ע". תוכן "הקדמת המלקט" הוא התנצלות על עצם הדפסת הספר. "המלקט" מרחיב את הדיבור על הדעה הרווחת בין החסידים, שאינה דומה ראיית וקריאת דברי מוסר לשמיעתם מפי המורה והצדיק. דעה זו עצמה – הנוגדת, לכאורה, את עצם רעיון הדפסת הספר, שאמור לשמש מין תחליף להתייעצות ישירה עם הצדיק

– באה ב"הקדמה" בהנמקה נוקבת ובביסוס הגיוני, כדרך המחבר בקודש, אלא שבסיום נוספו מספר שורות, שמטרתן להסביר מדוע, בכל זאת, נזקק המחבר להדפסת הספר.

*

החלק השני של "לקוטי אמרים", שיחד עם החלק הראשון מהווים הם את ספר ה"תניא" ביסודו – נקרא, כאמור, בשם "שער היחוד והאמונה".

כידוע, גילתה תורת החסידות פנים חדשות באמונת יחוד הבורא יתברך – ועל כך יצא קצף גדולי ה"מתנגדים". התבטאו אז חילוקי דעות עמוקים ביסודות האמונה בין מחנה החסידים למחנה המתנגדים. "שער היחוד והאמונה", על י"ב פרקיו, נועד להסביר את שיטת החסידות בנידון.

כהקדמה לחלק זה! בא מאמר בשם "חינוך קטן", בו מורחב הדבור על סוגי האהבה לה' של צדיקים ושל כל אדם, כשיסוד לדברים משמש הכתוב² "חנוך לנער על פי דרכו – גם כי יזקין לא יסור ממנה". אחר ביאור דרכי אהבת ה' השונות, בא הקטע דלהלן: "והנה ראשית הדברים המעוררים אהבה והיראה, ויסודן, היא האמונה הטהורה ונאמנה ביחודו ואחדותו יתברך וית"¹ – ומכאן אל גוף הספר, שכולו יריעה של עיון מעמיק מאד במהות אחדות האלקות.

*

החלק השלישי, "אגרת התשובה", דן בדרכי התשובה לבורא, על יסוד האמור בתורת הקבלה על "תשובה עילאה" ו"תשובה תתאה".

*

החלק הרביעי, "אגרת הקדש", שנוסף לראשונה ל"תניא" רק אחר פטירת אדמו"ר הזקן, כאמור – הוא אוסף של כמה ממכתביו רבי התוכן של רבנו, מכתבים מעניינים ביותר העוסקים בנושאים שונים ומגוונים. אחד המפורסמים שבהם הוא האגרת "קטונתי", שכתב מיד לאחר שחרורו מבית הסוהר ("אחר ביאתו מפטרבורג"), בה הוא קורא לחסידיו להימנע מנקיטת צעדים כל שהם נגד ה"מתנגדים", ואף לא לצערם בדבור ולא להגיב על קנטוריהם. חלק גדול

1. כפי ששמע בפשטות (וכן הוא בספר השיחות ה'תש"א, עמ' 143, ובלקוטי שיחות, חלק י"ז, עמ' 519). אך ראה להלן עמ' שעו-שעח, שיש לומר שהקדמה זו הינה לשני חלקי הספר, כולל "ספר של בינונים".

2. משלי, פרק כ"ב, פסוק ו'.

של המכתבים כולל קריאות לחסידים להרים את תרומותיהם כסיוע לעליית החסידים שהתיישבו אז בארץ הקודש.

בין השאר מונה האוסף מכתבי הסבר בנושאים עיוניים שונים בתורת החסידות, וכן מכתבי דרישות והוראות לחסידים בנוגע להתנהגותם האישית בתחומים שונים (לימוד תורה, תפלה, אהבת ישראל, שמחה ועוד).

(חלק מן האגרות מופיעות בחלק זה בצורה חלקית בלבד, ובספר "אגרות קודש" הן מופיעות בשלימותן³).

*

"קונטרס אחרון" כולל, כפי האמור ב"הסכמת הרבנים בני הגאון המחבר", ביאורים והעמקת העיון ברעיונות מספר שהובעו ב"תניא", שיש מקום להבהיר ולברר אותם ביתר הרחבה.

[אמנם הרבי מעיר, כי חלק גדול מן המודפס בקונטרס אחרון – נראה כאגרות קודש של אדמו"ר הזקן, ולא נראה שייכותו לקונטרס אחרון⁴.

יצוין בהקשר זה, כי בכמה מקומות⁵, קונטרס אחרון נקרא גם כן "אגרת הקודש"⁶. כן – לעיתים⁷ נחשבים שני החלקים "אגרת הקודש" ו"קונטרס אחרון", כיחידה אחת המשמשת חלקו הרביעי של ספר התניא].

*

נעימה מאד לקריאה היא לשונו של אדמו"ר הזקן. סגנונו, בשפה ברורה ומלוטשת. הוא עז ביטוי, ומשכיל להכליל תוכן מעמיק ביותר במלים קצרות, תוך הסברה מפליאה.

ספר התניא נתקבל בהערצה רבה בחוגים ושכבות שונות בעם ישראל ובתפוצותיו השונות. הספר, שיצא לאור מתחילה בעילום שם מחברו – נדפס, תוך שנים מספר, גם במקומות שהיוו אז מבצרי "המתנגדים", וכל מהדורה נדפסה באלפי עותקים.

3. כמפורט להלן בשער ההערות, בתחילת כל אגרת כזו.

4. ראה "שיעורים בספר התניא" בפתחה לקונטרס אחרון.

5. לקוטי תורה, ויקרא דף א עמ' ג, ועוד.

6. הערות מכ"ק אדמו"ר על "שם הספר ושם חלקיו" – נדפסו בסוף ספר התניא, אחרי רשימת "דפוס תניא".

7. ספר השיחות ה'תש"א, עמ' 3-142. עיין שם.

על ההערצה המופלגת לספר, אפשר לעמוד מתוך מכתבי ה"הסכמות" שניתנו לספר ע"י חברי המחבר, תלמידי המגיד ממעזריטש – הרה"ק ר' זוסיא מאניפאלי והרה"ק ר' יהודה ליב הכהן.

מסורת החסידים מספרת נפלאות על החשיבות שייחסו לספר גדולי ישראל, בזמנו ובזמנים שלאחריו. הרה"ק ר' לוי יצחק מברדיטשוב התבטא: "כיצד הצליח להכליל אלוה-כה גדול בספר כה קטן?...".

*

ידועה התייחסות כל גדולי ישראל לספר התניא קדישא, ולמשקלו העצום בחיי היום יום לכל מי שנפשו חשקה להתקרב לה' בדרך החסידות. לפיכך, הוגדר בפיהם ספר התניא כ"תורה שבכתב" של חסידות חב"ד⁸, לאמור: כשם שכל התורה שבעל-פה, על כל נושאה וכל פרטיה, כלולה בתורה שבכתב, חמשה חומשי תורה⁹, כך כל ספרי המאמרים ושיחות הקודש של כל רבותינו הקדושים נשיא-יחב"ד לדורותיהם, כל הספרות החב"דית, כלולים בספר התניא. מקובל גם שאמירת אותיות ה"תניא", גם בלי הבנת תוכן, מסוגלת להתעלות נשמתית ולהשראת שפע בגשמיות וברוחניות. סיפורים רבים נמסרים מפי החסידים מדור דור הממחישים את ערכו וחשיבותו של התניא, וכן בקשר למסירות נפשו של המחבר על כל אות ותג ממנו.

כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע תיקן, במסגרת שיעורי חת"ת "השונים לכל נפש", חובה ללימוד תניא קדישא בכל יום, על פי חלוקה לשנה שהואיל לטרוח ולערוך בלוח "מורה שיעור", באופן כזה שלימוד הספר כולו יסתיים בתוך שנה, מיום י"ט כסלו ליום י"ט כסלו הבא. כן – ברוב-רובם של מכתבי כ"ק אדמו"ר זי"ע למי שפנה אליו, הוא חוזר ומעורר על שמירת "שיעורי חת"ת הידועים", שרואה בהם "שיעורים השונים לכל נפש".

נוסף ללימוד האחיד על-ידי כל החסידים לפי החלוקה האמורה, מקובל כבר מדורות קודמים, כי כל חסיד לומד פרק תניא בכל יום. כ"ק אדמו"ר מהר"ש התבטא בהזדמנות מסויימת, כי "לא מתאים שחסיד לא ילמד בכל

8. ראה "לקט אמרים ופתגמי קדש" (הנדפס בסוף ספר "חת"ת"), ריש פרק ג'. ושם-נסמן. וראה להלן עמ' קסג.

9. ראה "אגרת הקודש", סימן כ"ט.

יום פרק תניא¹⁰. כ"ק אדמו"ר זי"ע אף הואיל להורות ללמוד פרק תניא בכל יום לפני תפלת הבורק¹¹.

באחת משיחותיו אמר כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע¹², כי כדי להגיע להתמסרות מוחלטת לאלקות – ראוי ללמוד פרק תניא לפני השינה.

*

בשנת תשי"ד יצאה לאור בארה"ב מהדורה מתוקנת של ספר התניא וצורפה לו החוברת "מורה שיעור" וכן חוברת שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר זי"ע "בקשר עם הדפסת התניא בפעם הראשונה בחצי כדור התחתון". החוברת כוללת מפתחות, הערות, תיקונים, רשימת דפוסי התניא, ראשי פרקים של תולדות המחבר, ופקסימיליות שונות.

מאוחר יותר החל ספר התניא לצאת לדפוס עם ציוני השיעור היומי בשולי כל עמוד, על מנת להקל על הלומדים.

ספר התניא תורגם, בהוראת כ"ק אדמו"ר זי"ע, לשפות רבות. התרגומים יצאו לאור במדינות שונות, בלשון עם ועם. התרגום הראשון היה בידיש, והופיע בארצות הברית עבור דוברי יידיש. התרגום נעשה ע"י הרה"ח ר' אוריאל צימר ז"ל. לאחר מכן הופיע בארה"ב תרגום לאנגלית ע"י הרב ד"ר ניסן מינדל ז"ל (שניהם ממזכירי כ"ק אדמו"ר זי"ע).

לתניא נתחברו פירושים רבים, הן ע"י אדמו"רי חב"ד והן ע"י גדולי החסידים. אף סודרו ממנו "קיצורים" – תמצות עניינים ונושאים מתוכו. מפורסמים "קיצוריו" של כ"ק אדמו"ר בעל ה"צמח צדק" נ"ע (נדפסו יחד עם הערותיו והערות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בספר בשם "קיצורים והערות", שבסופו מכתב מעניין מכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע אודות חשיבות ספר ה"תניא").

*

10. ספר השיחות קיץ ה'ש"ת, עמ' 144.

11. בשיחת שבת פרשת אחרי תשמ"ט אמר הרבי ש"כדאי לפרסם ולחזק מנהג זה" (ספר השיחות תשמ"ט, חלק ב', עמ' 412. תורת מנחם התוועדויות ה'תשמ"ט, חלק ג', עמ' 69-68. ראה גם שם עמ' 75). וראה גם תורת שלום עמ' 4, ובהוצאה המתורגמת (קה"ת, תשע"ד) עמ' 7. יצויין גם, שבין המנהגים שנקבעו על-ידי רבוה"ק לנהוג בימי ההילולא של קודמיהם, נכלל גם לימוד פרק תניא לפני – או אחרי – חלק מן התפילות (אגרות קודש אדמו"ר מוהרי"צ, חלק א', עמ' קמא ועמ' סצ. אגרות קודש אדמו"ר זי"ע, חלק ד', עמ' קמג).

12. תורת שלום עמ' 243. ובהוצאה המתורגמת (קה"ת, תשע"ד) עמ' 281.

ניתן לומר עוד כי בדור השביעי קיבלה הפצת התניא קדישא תנופה בלתי רגילה, על פי הוראות והנחיות כ"ק אדמו"ר זי"ע, הן בהדפסתו באלפי מהדורות בכל נקודה בעולם, הן בהופעת תרגומו לשפות רבות, והן בביאורים שונים לתניא שהתפרסמו, ובראשן ביאורי כ"ק אדמו"ר זי"ע בעצמו. למעשה, בהנהגתו ובהדרכתו של הרבי, התפשט לימוד התניא בדור השביעי לממדים חסרי תקדים ביחס לספר עצמו, וגם, אולי: ללא אח ורע בתולדות הספרות התורנית בכלל. לא רק בגלל השיא של מספר מהדורותיו, אלא גם במספר הלומדים אותו והמתעניינים בו ובעושר הספרות העצום שמסביב לו. וכבר הובטחנו כי זה יזרו ויביא לגאולה השלמה במהרה.